

Сергій Дегтярьов (м. Суми)

ДІЯЛЬНІСТЬ ТЮМЕНСЬКОГО НИЖНЬОГО ЗЕМСЬКОГО СУДУ У ДОКУМЕНТАХ

Рец. на: Документы Тюменского нижнего земского суда (1782–1796): в двух книгах / автор-сост. О. И. Голованова; под общ. ред. О. В. Трофимовой. — Тюмень: Мандр и К°, 2008. — Кн. первая: тексты. — 352 с. — Памятники тюменской деловой письменности. Из фондов Государственного архива Тюменской области.

Документы Тюменского нижнего земского суда (1782–1796): в двух книгах / автор-сост. О. И. Голованова; под общ. ред. О. В. Трофимовой. — Тюмень: Мандр и К°, 2008. — Кн. вторая: указатели. — 204 с. — Памятники тюменской деловой письменности. Из фондов Государственного архива Тюменской области.

Однією із складних проблем сучасної історичної науки є дослідження умов та механізму функціонування місцевих державних установ Російської імперії кінця XVIII ст. Вони були результатом адміністративних перетворень, здійснених Катериною II, і діяли на основі прийнятого у 1775 р. “Учреждения о губерниях”. Повноти дослідження історії таких установ неможливо досягти без залучення архівних матеріалів, що висвітлюють усі нюанси їхньої діяльності.

У цьому контексті значний науковий інтерес викликає праця “Документы Тюменского нижнего земского суда (1782–1796)” у двох книгах, яка по праву для українських дослідників може вважатися бібліографічною рідкістю (наклад видання становить всього 300 примірників, основна маса яких залишилася в регіоні, де була віддрукована). На жаль, дане видання не містить інформації про автора і упорядника О. І. Голованову.

У першій книзі пропонованого видання — “Тексты” — опубліковано 15 транслітерованих слідчих справ Тюменського нижнього земського суду (ТНЗС), що містять 130 скорописних документів у 15-ти жанрах. Всі тексти опубліковані з максимальним ступенем наближеності до графіки, орфографії та пунктуації оригіналу. Матеріали, що увійшли до цього видання, зберігаються у фондах Державного архіву Тюменської області.

Назви всіх справ упорядником наводяться згідно з їх архівними назвами на титульних сторінках або з тими, що вказані в описі. В усіх випадках зазначається шифр справи у Державному архіві Тюменської області; крайні дати її виробництва; кількість почерків

чиновників, які склали документацію по справі; перелік усіх документів (т. зв. состав дела). Називаючи документи, що увійшли до складу тієї чи іншої справи, обов’язково вказувався номер аркуша, на якому ці документи знаходилися в самій архівній справі.

Цінною складовою рецензованого видання є авторська вступна стаття О. І. Голованової (вона ж є і упорядником надрукованих матеріалів) “Тюменский нижний земский суд сквозь призму архивных документов” (С. 6–56). По суті це спроба серйозного наукового дослідження, що складається з двох частин. Перша включає п’ять підрозділів, що детально розкривають умови функціонування ТНЗС. Тут подається інформація наступного характеру: історична довідка; структура, завдання та функції ТНЗС; штатний склад ТНЗС; справочинство; розглядається судочинство як один із напрямків діяльності ТНЗС. Друга частина “Палеографические и графические наблюдения над источниками” містить палеографічний аналіз пропонованих джерел (С. 40–50). Завершує вступну статтю О. І. Голованової список використаних джерел і літератури.

В історичній довідці автор показала умови, в яких наприкінці XVIII ст. з’явився новий адміністративний апарат. Зроблено спробу окреслити й низку проблем, з якими зіткнувся в цей момент уряд. Перш за все це була катастрофічна нестача чиновників та канцелярських службовців (гострота цієї проблеми була тісно пов’язана з тим фактом, що усі місцеві установи були становими, а займати державні посади за законом дозволялося лише дворянам).

Розглядаючи структуру, завдання й функції ТНЗС, О. І. Голованова визначила, що

основними нормативними актами, якими керувалася ця установа у своїй діяльності були “Генеральный регламент, или Устав” (1720 р.), “Регламент, или Устав главного магистрата” (1721 р.), указ “О форме суда” (1723 р.), “Табель о рангах всех чинов воинских, статских и придворных, которые в каком классе чины...” (1722 р.) та “Учреждение для управления губерний Всероссийской империи” (1775 р.). Виявлено також регіональні умови, що безпосередньо впливали на функціонування ТНЗС: відсутність поміщицького землеволодіння у Тюменському повіті; наявність у регіоні осіб, які перебували тут на засланні; нестача професіоналів тощо. Автор досить чітко окреслила коло питань, що вирішувалися ТНЗС. Окрім того, вона сформулювала комплекс дій, виконання яких покладалося саме на канцелярських службовців:

- підготовка справ до слухання і ведення протоколів засідань;
- реєстрація документів і передача їх виконавцям;
- оформлення вихідних та реєстрація вхідних документів;
- ведення усього справочинства, архіву;
- комплектування справ, їх зберігання;
- копіювання документів (С. 15).

Говорячи про штатний склад ТНЗС, автор називає таких чиновників цієї установи, як земський справник, дворянські та селянські засідателі, але мало уваги приділяє їхнім повноваженням. У той же час досить детально розписуються функції канцелярських службовців, яких О. І. Голованова поділяє на дві категорії:

1) канцеляристи, тобто ті, хто готував документи;

2) копіїсти — ті, хто переписував документи начисто (С.18).

За становою належністю О. І. Голованова відносить служителів канцелярії ТНЗС до трьох груп:

1) нащадки приказних людей XVII ст.;

2) діти священників;

3) відставні військові (С.25).

На нашу думку, більш правильним у даному випадку було б використати термін не “по сословной принадлежности” (“за становою належністю”), а “по происхождению” (“за походженням”). Оскільки за становою ознакою всі три групи належать до т. зв. різночинців.

Аналізуючи документацію ТНЗС, автор поділяє її на документи загального справочин-

ства та спеціального. До останніх було віднесено слідчу частину судочинства, результатом якого є опубліковані у рецензованій роботі слідчі справи. Склад документів загального справочинства сформований внутрішніми або службовими документами та зовнішніми. До останніх, у свою чергу, було віднесено розпорядчу, звітно-виконавчу та повідомлюючопрохаючу (за Головановою “уведомительно-просительную”) документацію (С. 29–30).

Завдяки проаналізованому документопотоку ТНЗС автор змогла простежувати лінійні зв’язки цього суду з установами різних рівнів: з вищими інстанціями (Тобольське намісницьке правління), з рівними за компетенцією (нижня розправа, городничий тощо), з підлеглими (волосні суди) та з різними не повітовими і непідвідомчими установами інших регіонів імперії.

Останній підрозділ першої частини вступної статті згідно з назвою “Судопроизводство как одно из направлений деятельности ТНЗС” повинен бути присвячений саме елементу судочинства, який був присутній у функціях ТНЗС. Але фактично повністю матеріал стосувався лише функції попереднього слідства (С. 31–39).

У другій частині вступної статті “Палеографические и графические наблюдения над источниками” О. І. Голованова робить детальний всебічний аналіз опублікованих джерел. Зокрема визначено ступінь збереженості матеріалів ТНЗС у держархіві Тюменської області, визначено типові зовнішні ознаки справ (розмір аркушів паперу, наявність чи відсутність філіграней і т. п.).

Зроблені спостереження дали автору змогу визначити, що тюменські документи фіксують спрощений варіант скоропису, простежувати певною мірою напрацювання у чиновників і канцелярських службовців т. зв. писарського почерку (С. 45). Голованова змогла провести почеркознавчий аналіз матеріалів ТНЗС. Їй вдалося розрізнити почерки й ідентифікувати осіб, яким вони належали приблизно у 50 % випадків. Така інформація вбачається надзвичайно необхідною для розуміння ролі писаря і ступеня його участі у процесі формування тексту документа.

Велику увагу автор приділила лінгвістичному аналізу документації ТНЗС. Було визначено ступінь використання виносних літер у реченнях та окремих словах. Зроблено висновок, що кількість таких літер наприкін-

ці XVIII ст. була набагато меншою, ніж у XVII ст. А до основних факторів використання у письмі виносних літер О. І. Голованова відносить рівень освіченості, практичні навички писаря, а також його вік (С. 47–48).

Зовнішня характеристика опублікованих текстів свідчить про їхню невід’ємну належність до загальноросійської документної системи. Інформацію про регіональну складову містить папір, вироблений у Тобольській друкарні та використані печатки, що характеризують адміністративно-територіальну належність установи та її чиновників.

Книга друга — “Указатели” — містить довідковий апарат до опублікованих у книзі першій текстів. До книги увійшли іменний покажчик; покажчики осіб, чиї підписи зустрічаються у документах; географічних назв та адміністративних одиниць; установ, що згадуються у матеріалах; найбільш вживаних слів. Усі імена, терміни, слова наводяться з посиланнями на ті місця у текстах джерел, де вони використовуються. Порівнюючи покажчики імен — загальний та тих осіб, хто ставив свої підписи під документами у справах, — слід зазначити, що до першого включені також усі імена, що згадуються у другому покажчику. Особливістю другого покажчика є те, що тут робляться посилання лише на ті документи, які підписувалися цими людьми. В той час, як у загальному покажчику імен робляться посилання на всі документи, де ці імена взагалі згадуються (Таким чином, можна сказати, що другий покажчик є витягом з першого. — С. Д.). У покажчику географічних назв та адміністративних одиниць представлені всі волості, населені пункти, округи, намісництва, ріки й озера, що згадуються у надрукованих матеріалах. Це робить видання більш цікавим з позиції краєзнавчих досліджень тюменського регіону.

До покажчика установ увійшли установи, підприємства, т. зв. експедиції, церковні приходи, які згадуються у матеріалах ТНЗС або з якими цей суд вів листування у процесі виробництва наведених справ. Найбільш часто тут

зустрічаються нижні земські суди сусідніх повітів та волосні суди, згадуються також надвірні суди, нижні розправи, городові магістрати тощо.

Покажчик слів містить понад 2500 різноманітних слів та термінів, що були в документальному обігу кінця XVIII ст.

Були помічені у виданні й деякі недоліки. Уже у самій назві книги задекларовані хронологічні межі 1782–1796 рр., тоді як на початку другої частини вступної статті, присвяченої палеографічному аналізу текстів, О. І. Голованова зазначає, що “публикуемые ниже 15 транслитерированных нами следственных дел представляют десятилетний срок работы Тюменского нижнего земского суда (1786–1796 гг.)” (Підкреслення наше. — С. Д.) (С. 40).

Подаючи історичну довідку про діяльність ТНЗС, на с.9 автор посилається на відому дослідницю-джерелознавця Медушевську. Називається навіть сторінка, до якої відноситься в її праці посилання (369). Але у списку використаної літератури ця робота навіть не згадується. Таким чином залишається невідомим, на яку саме працю Медушевської посилається О. І. Голованова. А використовуючи визначення М. В. Варадінова терміна “делопроизводство”, не зроблено посилання на ту його працю, де цей термін пояснюється (С. 27).

В цілому видання є інформативно наповненим. Воно може бути використане не лише істориками-джерелознавцями та лінгвістами, а також тими, хто досліджує історію державних установ, зокрема місцевих, екатерининської епохи. Для українських дослідників дана робота цінна тим, що дає можливість порівняти зразки ділової писемності кінця XVIII ст., що використовувалася у сибірській частині Російської імперії з тими, які в цей час застосовувалися в державних установах на українських територіях. Безперечно високу цінність це видання відіграє і при вивченні регіональної історії тюменського краю, але цей напрямок досліджень є більш актуальним для російських колег-істориків.

